

Др Саша МИШИЋ

ОБНАВЉАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ САВЕЗА КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ И КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ИТАЛИЈЕ 1955–1956. ГОДИНЕ¹

АПСТРАКТ: У раду се на основу доступних извора и литературе анализира процес обнављања односа између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Италије. Посебна пажња посвећена је улози коју је у наведеном процесу имала Комунистичка партија Слободне територије Трста, нарочито њен генерални секретар Виторио Видали.

Кључне речи: Савез комуниста Југославије, Комунистичка партија Италије, Комунистичка партија Слободне територије Трста, Палмиро Тољати, Виторио Видали

Процес поновног успостављања партијских веза између југословенских и италијанских комуниста, прекинутих након избацивања Југославије из Информбироа 1948, текао је у складу са нормализацијом политичких и партијских односа званичног Београда са Совјетским Савезом и источноевропским земљама. Након година обележених нетрпељивошћу и испуњених међусобним увредама, свађама и разменама оптужби, током 1955. започео је период постепеног и опрезног приближавања. Томе је допринело и потписивање Меморандума о сагласности у Лондону октобра 1954, којим су Југославија и Италија *de facto* решиле тршћанско питање, проблем који је до тада додатно оптерећивао и кваро односе између југословенских и италијанских комуниста, и то нарочито у овом граду.

Први знаци промена појавили су се на месту где су међусобни односи до тада били најзаоштренији – у Трсту. Почетком јануара 1955. године у кући Карела Шишковича - Митка састали су се члан Централног комитета Комунистичке партије Слободне територије Трста (КП СТТ)² Марија Бернетич - Марина (Maria

1 Рад је настао у оквиру пројекта *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту* (№ 179076), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Део истраживања је реализован уз помоћ стипендије *Consorzio per lo Sviluppo Internazionale* Универзитета у Трсту.

2 Комунистичка партија Слободне територије Трста формирана је 1947. године. Након Резолуције Информбироа 1948. на њено чело дошао је Виторио

Bernetich) и Павле Грегорин, функционер Државног секретаријата за иностране послове Југославије (ДСИП), а у наредне две недеље Бернетич се у три наврата срела и са лидером пројугословенске тршћанске Освободилне фронте Жоже Деклевом.³ Тема ових разговора, онако како их је интерпретирала италијанска страна, кретала се у смеру југословенског настојања да појасни промену односа између СКЈ и Комунистичке партије Совјетског Савеза и инсистирања италијанске стране на расветљавању слушаја „Magnacucchi“.⁴

Сусрета је било и између генералног конзула Југославије у Трсту Митје Вошњака и појединих словеначких првака из редова КП СТТ. Вошњак се 18. јануара састао са уредником „коминформистичког“ листа *Дело* Станетом Бидовцем, бившим секретаром *Људске просвете* Душаном Буфоном и свештеником из тршћанског предграђа Катинаре, извесним Пишчанцем. Представници Словенаца, који су на састанак дошли „на своју жељу“, разговарали су са Вошњаком о заједничком наступу свих Словенаца у Трсту уз констатацију да је положај словеначке мањине отежан чињеницом да је подељена у шест различитих политичких група од којих су две, по речима Буфона, биле проиталијанске. Присутни Словенци критиковали су и став пројугословенски настројених комуниста такозваних „титоваца“, који су били против сарадње са осталим групама због жеље да задрже монопол над појединим установама које су окупљале словеначку мањину попут словеначког позоришта, библиотеке, културних домова.⁵

Првог дана марта 1955. Вошњак се, на иницијативу Бидовца, сусрео и са Маријом Бернетич. У дугом разговору који је потрајао до дубоко у ноћ основна тема дискусије било је политичко стање у Трсту и заједнички наступ свих социјалистичких снага у овом граду. Бернетич и Бидовец су као основну тачку разговора поставили питање Меморандума о сагласности и Специјалног статута, те покренули питање судбине италијанских информ-

---

Видали. Од тада је ова партија била „ударна песница“ Информбироа међу италијанским комунистима.

- 3 Maurizio Zuccari, *Il dito sulla piaga. Togliati e il PCI nella rottura fra Stalin e Tito 1944-1957*, Milano, Mursia, 2009, str. 293.
- 4 Случај „Magnacucchi“ везан је за иступање из КПИ два значајна члана партије и народна посланика из области Ређо Емилија (Reggio Emilia) Валда Мањанија (Valdo Magnani) и Алда Кукија (Aldo Cucchi). Наиме, почетком 1951. Мањани и Куки иступили су из редова КПИ под изговором да се не слажу са просовјетском-стаљинистичком политиком партије. Убрзо су основали свој покрет под називом *Il Movimento dei lavoratori italiani* који је 1953. године прерастао у покрет под називом *L'Unione dei socialisti italiani (USI)*. Покрет је финансирала Југославија током свих година постојања. Стална месечна сума износила је три милиона лира, а покривани су и трошкови излажења партијског гласила.
- 5 Архив Министарства иностраних послова Србије (у даљем тексту: АМИП), Политичка архива (у даљем тексту ПА), 1955. година, фасцикла 27, документ број 44392, Забелешка о разговору Вошњака са Бидовцем, Буфоном и Пишчанцем.

биороваца заточених у Југославији. Показали су интересовање и за заједничко управљање над словеначким културним домовима и институцијама. Посебна тачка разговора, коју је покренуо Вошњак, односила се на могућност сарадње између КП СТТ и Словеначког независног социјалистичког покрета у Трсту, који је био под контролом Југославије.⁶

Разговор о сарадњи Словеначког независног социјалистичког покрета и тршћанских комуниста није наишао на добар пријем код званичног Београда. Неколико дана након што је стигао извештај о разговору у Београд, уследила је и реакција из кабинета Едварда Кардеља у виду телеграма у коме се тражило од Вошњака да „не улази у дискусију“ о сарадњи социјалистичких покрета, уз опаску да је он „представник државе а не социјалистичких покрета“. Затим је уследило и опширно писмо упућено из Државног секретаријата за иностране послове (ДСИП) у коме је дато појашњење претходног телеграма.⁷ Констатовано је како се, с обзиром на контакте са разним политичким партијама, нарочито са генералним секретаром КП СТТ Виториом Видалијем (Vittorio Vidali), дошло до „убеђења“ да Вошњак наступа „као иницијатор“ стварања социјалистичког покрета у Трсту. Став ДСИП-а био је да то није у складу са Вошњаковом функцијом генералног конзула Југославије и да би такво иступање „онемогућавало његов рад као југословенског представника у Трсту“. Из Београда су поручивали како сумњају да би „после свега оног што се десило после 1948. године“ и као резултат „неких разговора и договора између врхова разноразних већ прилично компромитованих партијских функционера“ уопште могло доћи до формирања социјалистичког покрета у Трсту. На крају је закључено да свака конкретна иницијатива не треба да долази од званичних представника Југославије већ „од наших људи у Трсту“.⁸

Док су трајали разговори тршћанских комуниста са Југословенима, руководство Комунистичке партије Италије није показало жељу да ступи у контакт са Савезом комуниста Југославије, нити да се јавно изјасни о процесу помирења између Совјетског Савеза и Југославије који је био у току. Ћутање је прекинуто 1. маја 1955. године. Тог дана генерални секретар партије Палмиро Тољати (Palmiro Togliatti) одржао је говор управо у Трсту, на великом скупу уприличеном поводом прославе празника рада. Пред више од четрдесет хиљада присутних на градском стадиону, он је добар део обраћања посветио односима са Југославијом. Заузео се за што боље односе са народима и владом суседне државе у циљу успешног решавања свих оних питања која су

6 АМИП, ПА, 1955, ф. 27, бр. 42 885, Забелешка о разговору Митје Вошњака са Бернетић Марином и Бидовац Станетом 1. марта 1955.

7 АМИП, ПА, 1955, ф. 23, бр. 42 928.

8 Исто.

отежавала живот становника Трста и која још увек нису била решена. Помирење Совјета и Југословена правдао је и потребом да се поздрави сваки корак који би значео удаљавање званичног Београда од Запада и приближавање оним народима који су желели „независност и мир“.⁹

Излагање првог човека италијанских комуниста у Трсту изазвало је негативне реакције југословенске стране. То је било највидљивије у писању штампе. Тако је тршћански *Приморски дневник*, гласило Освободилне фронте у Трсту, која је окупљала словеначке комунисте наклоњене сарадњи са Југославијом, оштро осудило Тољатијево иступање. Њему се придружила и штампа у Југославији, посебно *Политика*, која је о Тољатијевом првомајском говору писала изразито негативно.¹⁰ Другачијег мишљења био је генерални конзул у Трсту Вошњак. Он је истакао како је говор генералног секретара КПИ, осим „неких незгодних констатација“, био прожет заузимањем за што боље односе са Југославијом, а критике штампе на рачун Тољатија сматрао је непримеренима.¹¹

Крајем истог месеца одиграо се један много важнији догађај који ће одлучујуће утицати да процес нормализације односа између СКЈ и КПИ. Била је то посета Никите Хрушчова (Никита Сергеевич Хрущев) Београду. Долазак првог човека Совјетског Савеза у посету Југославији и обнављање међусобних политичких односа прихватило је и подржало – уз дозу опреза – и руководство КПИ.¹² То, међутим, није био случај са Комунистичком пар-

9 *L'Unita*, 3. maggio 1955; M. Zuccari, *n. d.*, str. 301; Marco Galeazzi, „Togliati fra Tito e Stalin“, *Roma – Belgrado, Gli anni della Guerra Fredda*, zbornik radova, (ur. Marco Galeazzi), Ravenna 1995, str. 120.

10 У тексту објављеном 5. маја под насловом „Три говора Палмира Тољатија“ у центру пажње била је управо горе цитирана Тољатијева изјава. Аутор, потписан иницијалима З. Ж., подсетио је на два говора које је секретар КПИ одржао претходних година. Прво је подсетио на говор одржан новембра 1946, у време када је Тољати боравио у Београду и разговарао са Јосипом Брозом Титом, у коме се залагао за пријатељске односе између две државе. Потом је указао на други изречен децембра 1948, у сасвим другој атмосфери међупартијских односа створеној након Резолуције Инфорбиороа, и цитирао Тољатијеве речи по којима Запад жели да Трст поклони Југославији и да јој тиме плати њену издају. Враћајући се на првомајски говор замерио је Тољатију што је поменуо удаљавање од империјалистичког тора напонијући да Југославија „не жели да се било од кога удаљи“, односно да би свако „укључивање“ или „постројавање“ за њу значило „губитак сопствене политике и још више од тога сопствене независности“. *Политика*, 5. мај 1955. године.

11 АМИП, ПА, 1955, ф. 26, бр. 46562, Извештај генералног конзула у Трсту Митје Вошњака упућен Државном секретаријату за иностране послове 10. маја 1955.

12 Заменик генералног секретара партије Луиџи Лонго (Luigi Longo) је и на сасатанку дирекције КПИ одржаном 26. маја нагласио како „на политичком и идеолошком терену“ још увек нису биле решене све несугласице, те да остаје право и обавеза италијанских комуниста да критикују. Лонго је додао: „Али чак и са постојећим несугласицама сарадња је могућа.“ M. Zuccari, *n. d.*, str. 303.

тијом Слободне територије Трста. Штавише, генерални секретар партије Видали јавно је изразио своје незадовољство због овог чина оштрим текстом публикованим у партијском дневном листу *Il lavoratore*. Он је 30. маја, у време док је совјетска државна делегација још увек била у Београду, објавио текст под насловом „Изјава друга Хрушчова и тршћански комунисти“ у коме је утицај дешавања на релацији Москва–Београд у односу на стање у Трсту назвао „ударом буре“.¹³ Видали није показао разумевање за потезе совјетског руководства, већ је остајао на позицијама утврђеним Резолуцијом Инфорбирао из 1948. године. У том смислу он је наглашавао како су тршћански комунисти „дубоко ожалошћени и незадовољни“ разликом у мишљењима у односу на став Совјета, али да су убеђени како њихов став одговара истини.¹⁴

Видалијев текст заиста је имао ефекат удара буре и убрзо је постао предмет пажње свих заинтересованих страна. Југословенски државни секретаријат за иностране послове је већ сутрадан у телеграму упућеном Амбасади у Риму тражио да се „прате“ реакције и расположење у КПИ и „сродним организацијама“.¹⁵ Из Трста је након неколико дана стигла информација да је уводник у *Il lavoratore* колективно дело Централног комитета КП СТТ, као и да је приликом његове израде било и супротних мишљења међу којима је предњачио уредник листа *Дело* Бидовец.¹⁶ Иста пажња и интересовање била је и међу дипломатским круговима, посебно онима у Трсту.¹⁷

Иступање првог човека тршћанских комуниста наишло је на неразумевње у средишту КПИ у Риму. Одговор на уводник у *Il lavoratore* стигао је у виду текста написаног из пера Луиђија Лонга, који је објављен у званичном партијском дневнику *L'Unita*. Лонго је Видалијеве ставове оценио као „погрешне“.¹⁸ Убрзо је из Рима у Трст упућен Тољатијев секретар Луиђи Амадези (Luigi Ama-

13 „La dichiarazione del comp. Kruscev ed i comunisti triestini“, *Il lavoratore*, 30 maggio 1955; M. Zuccari, *n. d.*, str. 306; Patrick Karlsen, *Frontiera rossa. Il Pci, il confine orientale e il contesto internazionale 1941–1955*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 2010, str. 240.

14 Текст је оштро закључио речима „ако бити лакардијаш, секташ, тврдоглав, непоправљиво јогунаст, значи имати принципе, карактер, понос, морално и политичко поштење, у том случају изјављујемо да сматрамо да нисмо уверђени таквим придевима. Драже нам је да будемо све горе наведено него да будемо продани или поткупљени.“ *Il lavoratore*, 30 maggio 1955; P. Karlsen, *n. d.*, str. 240.

15 АМИП, ПА, 1955, к. 26, бр. 47339, телеграм II одељења Државног секретаријата за иностране послове упућен амбасади у Риму 1. јуна 1955.

16 Ову информацију саопштила је Марија Бернетич у разговору са Деклевом. Због противљења да се објави наведени уводник Бидовец је позван на одговорност пред партијску комисију. АМИП, ПА, 1955, к. 26, бр. 47570, телеграм генералног конзула Вошњака упућен ДСИП-у 4. јуна 1955.

17 Исто, ф. 27, бр. 47753, Забелешка генералног конзула Вошњака од 2. јуна 1955.

18 *L'Unita*, 1 giugno 1955; M. Zuccari, *n. d.*, str. 306.

desi) како би покушао да отклони неспоразуме, али његова мисија се завршила без неког великог резултата. Комунистичка партија Слободне територије Трста остајала је на својим позицијама.¹⁹

Било је очито како су посета Хрушчова Југославији, као и Видалијев текст у *Il lavoratore* изазвали одређену конфузију у редовима КПИ, пре свега међу обичним чланством партије.²⁰ Разрешење новонастале ситуације требало је да пружи јавно иступање Лонга. Он је 6. јуна 1955. говорио пред активном Комунистичке партије Римске федерације, а излагање је пренела *L'Unita*.²¹ У намери да растумачи најновији развој догађаја у односима између Совјетског Савеза и Југославије, Лонго је свој говор интонирао тако да буде одговор на оптужбе које су долазиле из појединих западних земаља, које су потез Совјета окарактерисале као капитулацију пред Југословенима. У том смислу је нагласио како став званичне Москве није био капитулантски, већ прожет жељом Совјета да потписивањем Београдске декларације допринесу мирољубивој коегзистенцији и сарадњи на свим пољима. Стога је „жестока реакција“ била окарактерисана као жал због пропуштене прилике да се Југославија дефинитивно привуче у табор Запада.²²

Лонго се потом осврнуо и на Резолуцију Информбироа из 1948. и стао у њену одбрану речима да су критике које су комунистичке партије упутиле на рачун југословенских комуниста те године биле „потпуно прихватљиве“, пошто су полазиле од исправних принципа марксизма и лењинизма.²³ Мада се противио уплитању једне комунистичке партије у активности неке друге, ипак је закључио како то не значи негирање обавезе сваке партије која своје деловање заснива на принципима марксизма и лењинизма да брани принципе марксистичке теорије и да критикује све оне који скрећу и удаљавају се од ових принципа.²⁴

Први контакти Југословена са представницима КПИ остварени су током јуна када је аташе за штампу југословенске амбасаде у Риму Лука Солдић разговарао са Енриком Берлингером (Enrico Berlinguer), секретаром Централног комитета Италијанске оmlадинске комунистичке федерације и чланом Централног

19 О Амадезијевој мисији детаљније у: M. Zuccari, *n. d.*, str. 307–309.

20 По сведочењу угледног члана КПИ Еуђенија Реалеа (Eugenio Reale) у Централни комитет партије и партијски лист *L'Unita* пристигло је на стотине писама у којима су чланови партије тражили разјашње у вези са доласком совјетске делегације у Београд. АЈ, 507/IX – 48/I-128, Забелешка о разговорима Еуђенија Реалеа и Антуна Вратуше вођеним 30. јула и 3. августа 1955. године у Риму.

21 *L'Unita*, 8 giugno 1955.

22 *Исто*.

23 Лонго је додао: „Чак и сада ми, на пример, не делимо ставове појединих руководиоца Савеза комуниста Југославије у низу важних идеолошких и политичких питања.“ *Исто*.

24 *Исто*.

комитета КПИ, те са Угом Пекиолијем (Ugo Pecchioli), чланом оба ова тела.²⁵ Значајнији и много отворенији били су неформални сусрети старих знаца Антуна Вратуше и угледног члана КПИ Еуђенија Реалеа.²⁶ Први разговор вођен је 30. јула у згради југословенског војног изасланства у Риму и трајао је чак седам сати, а други, тросатни, одиграо се четири дана касније у просторијама Амбасаде Југославије. Основно питање које је требало разјаснити поставио је иницијатор разговора Реале свом југословенском саговорнику и оно је гласило: како југословенска страна оцењује совјетску политику и да ли се политика смиривања између Београда и Москве може узети озбиљно и без страха да не би у будућности били демантовани они који су је подржавали?²⁷ Реале је нагласио како у руководству КПИ влада „потпуна апатичност и пасивност“ и да, упркос потреби да се нешто уради по питању нормализације односа са СКЈ, нема никога ко би преузео одговорност за било какву акцију.

Говорећи о односу КПИ према Резолуцији из 1948. године, Реале је нагласио како је италијанска партија била „сразмерно“ најмање активна у нападима на југословенске комунисте. Текстовете објављене након посете Хрушчова маја 1955. представио је као допринос смиривању ситуације. Ова изјава изазвала је реакцију Вратуше, који је напоменуо да је мајски говор Тољатија у Трсту у ствари имао за главну поруку да „КПИ поздравља сваки корак који Југославију удаљује од Запада“, док је Лонгово иступање у Риму оценио као „адвокатисање“ у прилог Резолуције Информбироа из 1948. Реале је овакво држање објаснио „неповерењем“ према акцији Совјетског Савеза и страхом од реакције коју би овај потез могао имати на унутрашњем плану, односно од напада „италијанске буржоазије и других својих противника унутар Италије“ уколико би нагло променили своје држање према Југославији. О одјеку посете Хрушчова Београду, Реале је казао како је тај чин само повећао

25 АЈ, 507/IX – 48/I-27, Извештај Луке Солдића упућен Комисији за међународна питања Социјалистичког савеза радног народа Југославије 24. јуна 1955.

26 Антун Вратуша важио је за једног од најбољих познавалаца италијанских политичких прилика и најважнијег човека за одржавање контаката са руководством КПИ. Са италијанским комунистима ступио је у контакт за време Другог светског рата када је боравио у Милану као представник Освободилне fronte под псеудонимом „професор Урбан“. Еуђенио Реале је након Другог светског рата обављао више важних функција у оквиру КПИ, а у првој половини 50-их био је задужен за финансијске послове партије, односно за трговинске односе партијских предузећа са земљама Истока. Вратуша је са Реалеом одржавао контакте и у време када су званични односи две партије након Резолуције Информбироа били прекинути. Тако је приликом боравка у Италији крајем маја 1949. у два наврата имао дуге разговоре са Реалеом. (АЈ, 507/IX-48/I-82, Депеша о разговору Антуна Вратуше са Леалијем (Реале) 1. јуна 1949). Вратуша је са Реалеом одржавао контакт и након 1949. године.

27 АЈ, 507/IX – 48/I-128, Забелешка о разговорима Еуђенија Реалеа и Антуна Вратуше вођеним 30. јула и 3. августа 1955. године у Риму.

постојећу конфузију унутар партије, коју није успео да уклони ни Лонгов говор с почетка јуна.²⁸

Реале је навео како у КПИ постоји група руководилаца која се „најотвореније“ залаже за нормализацију међупартијских односа, и ту је поред себе убројао Ђорџа Амендолу (Giorgio Amendola) и Ђанкарла Пајету (Giancarlo Pajetta). Стога би Тољати могао да управо преко ове групе руководилаца покрене процес приближавања две партије. У том смислу напоменуо је како секретар КПИ Тољати „високо цени“ Тита и остале југословенске руководиоце, као и да „често износи као пример међународне солидарности југословенских комуниста чињеницу да упркос врло тешкој ситуацији у којој су се Југословени нашли после 1948. године и нелојалном ставу КПИ, Југословени никада нису изнели податке о материјалној помоћи коју је КПИ примала од Југославије“.²⁹ Међутим, изостанак било какве званичне иницијативе за нормализацију односа правдао је, између осталог, и чињеницом да је совјетски амбасадор у Италији Богомолов (Александр Ефремович Богомолов), који је обавестио Тољатија о разговорима Тито–Хрушчов, изричито подвукао да су у Београду расправљана само међудржавна питања, док је на захтев Југословена регулисање међупартијских односа одложено за касније.

Незванични контакти две партије настављени су и током јесени 1955. године. Овога пута саговорници су са италијанске стране били чланови дирекције КПИ Лонго и Ђанкарло Пајета, а са југословенске дописник Танјуга из Рима новинар Франо Барбиери и саветник амбасаде Милан Венишник.³⁰ Разговор се кретао у два смера. На почетку се развила жива дискусија око међупартијских односа у Трсту и сукоба који се одвијао у том граду. Док су чланови КПИ критиковали југословенску страну због помоћи коју је пружала УСИ и Валду Мањанију, као и због подршке његовим присталицама у овом граду, југословенска страна је поново замерала на деловању КП СТТ и Видалија. У вези са Видалијем, Барбиери је званичном Београду пренео закључак да се из разговора дало наслутити како је он „сувише јак у Трсту“ и да има извесну независност према централу КПИ. У том смислу је Лонго у разговору навео како намера партијске централе у Риму није била да смени Видалија, већ да му наметне нова „конструктивна

28 Исто.

29 Југославија је од 1946. финансијски помагала КПИ. (АЈ, 507/IX – 48/1-33, Извештај о разговорима са Луиђијем Лонгом од 10. децембра 1946. године). Поред давања сопствених средстава, била је и мост преко кога је Совјетски Савез слао финансијску помоћ италијанским комунистима. Са овом праксом је прекинуто након раскида Југославије са Информбироом. О проблему финансирања КПИ од Совјета детаљно видети у: Valerio Riva, *Oro da Mosca. I finanziamenti sovietici al PCI dalla Rivoluzione d'ottobre al crollo dell'Urss*, Milano, Mondadori, 1999.

30 АЈ, 507/IX – 48/1-129, Забелешка о разговору Фране Барбиерија са Лонгом, Пајетом и друговима, вођеном 19. октобра 1955. године.

гледања". Додао је како руководство КПИ успева да спречи да полемика са Видалијем не избије на површину. Истовремено, Лонго и Пајета су тражили од југословенске стране да утиче на активности партија које су биле под њеним утицајем у Трсту.³¹

Прелазећи на други део разговора везан за будуће односе СКЈ и КПИ, Лонго је истакао спремност своје партије да успостави сарадњу са југословенским комунистима, те да ови односи „нису условљени решавањем сукоба у Трсту“. На питање Лонга о томе како намеравају да у будућности сарађују са комунистичким партијама, Барбиери и Венишник су одговорили да је став СКЈ да развија „непрејудицирану“ сарадњу и контакте са свим социјалистичким и радничким покретима. Југословени су под тим подразумевали широку сарадњу „која би ломила устаљене оквире интернационалне организације комунистичких партија“. Мада су били помало збуњени због наведене југословенске концепције, Лонго и Пајета су показали „добру вољу“ да схвате ове нове форме сарадње коју су предлагали југословенски комунисти. Поставили су, ипак, питање „сроднијих“ и „несроднијих“ партија и заложили се за то да сарадња између комуниста буде ближе, те да се тек након удруживања комунистичких партија развија сарадња са другим партијама и покретима. Лонго и Пајета сматрали су СКЈ „апсолутно комунистичком партијом“ са којом би односи требало да одговарају „ако не онима `братских партија` оно барем односима `рођачких` партија (`partiti cugini`)\", и да би будућа сарадња требало да буде интензивнија од оне коју Југословени намеравају да развијају са италијанским социјалистичким партијама и покретима.³²

Представници КПИ су сматрали да би у оквирима старих форми организовања комунистичких партија требало успоставити нови дух односа, што је Југословене навело на закључак да су њихове оцене биле „мешавина добре воље за измену односа и блоковско-коминформовског менталитета“.³³ Барбиери и Венишник пренели су Београду утисак да је КПИ спремна да озбиљно размотри сваку југословенску концепцију и да са СКЈ дискутују „о свим гледиштима и предлозима“, те препоручивали партијској централни у Београду да контактима на вишем нивоу утиче на ставове КПИ како би се приближили југословенским позицијама.

---

31 Исто.

32 Исто.

33 Барбиери и Венишник су у извештају о разговорима наглашавали: „Признајући и увиђајући грешке досадашње оријентације осећају и нови критички дух према старој стаљинистичкој линији, али не виде још да је тај курс уједно и негација – доказ неодрживости старих форми, структура и генералних концепција. Они током разговора нису одбијали и негирали евентуалне измене и самих форми социјалистичке сарадње у новим условима, али се у сагледавању нових перспектива не успевају ослободити старих шема. Нарочито не улоге СССРа. Зато нам изгледа да и у том погледу чекају неку одређенију иницијативу и формулацију из Москве.“ Исто.

Конкретан резултат разговора био је договор да КПИ упути у Југославију једног свог представника из руководства партије на разговоре са званичницима СКЈ, не прецизирајући у којој форми би се могао појавити, већ само са напоменом да би то могло бити „да ли јавно да ли тајно, да ли у оквиру неке шире делегације (синдикалне или слично) или пак у форми транзита преко Југославије на путу за неку другу Источну земљу“.³⁴

Тајна мисија Ђанкарла Пајета

Наведена идеја је и реализована током децембра 1955. године. До првог, незваничног сусрета високих званичника две партије коначно је дошло 3. децембра 1955. у Београду, када се члан дирекције КПИ Ђанкарло Пајета, приликом повратка из Албаније преко Југославије, састао са првим човеком Комисије за међународне везе Социјалистичког савеза радног народа Југославије Вељком Влаховићем.³⁵ Разговор, међутим, није дао жељене резултате. Неочекивано за југословенску страну, Пајета се није показао као подесан саговорник, а резултати разговора били су разочаравајући. Ставови које је заступао и начин на који их је излагао учинили су да Пајета буде оцењен као „покварени политикант и стаљиниста“. Југословени су оценили како је Пајета заступао стаљинистичку спољну политику и да је бројним примерима настојао да докаже како она није била „крута“ и „уска“, како су то тврдили Југословени.³⁶ Ништа боља ситуација није била ни приликом разговора о међусобним односима. И овде је изасланик КПИ показао неразумеваше за политику југословенских комуниста. Пајета је замерао саговорницима да су се ставили на страну противника КПИ и „непрестано“ се враћао на случај „Магнасисчи“ и њихово деловање против Комунистичке партије Италије.

Предмет разговора и нових спорова било је и питање Трста. Пајета је поново оптужио УСИ и Мањанија да „муте воду у Трсту“ и делују противно интересима КПИ. У том смислу поновио је раније изречене примедбе на рачун СКЈ да је овој групацији предала у руке лист *Il corriere di Trieste*. Када је у питању деловање Видалија, Пајета је тврдио да се вођа тршћанских комуниста „побољшао“, али је на ово реаговао Влаховић речима како је Видали „био најгрлатији у кампањи против Југославије“ и да је однос

34 Исто.

35 АЈ, 507/IX – 48/1-130, Забелешка о разговору са Пајетом, чланом ЦК КПИ, 3. децембра 1955. Овом разговору присуствовали су Антун Вратуша и Марија Вилфан.

36 У том смислу Југословени су закључили: „Просто је невероватно каквом упорношћу је бранио стаљинистичку политику, чак и оне форме којих се и само совјетско руководство одрекло.“ Исто.

Југославије према њему „негативан”.³⁷ Разлике су биле присутне чак и у поимању будуће сарадње двеју партија. Док се Влаховић залагао за политику приближавања путем малих корака, попут сарадње два синдиката, Пајета је инсистирао на политици „међусобног поверења” коју је требало да створе врхови двеју партија. Било је очито да овај сусрет, у виђењу југословенске стране, није дао очекиване резултате. Штавише, извештај о разговору са Пајетом закључен је речима: „Намеравамо дати на подесан начин на знање Тољатију да јако жалимо извесне ставове које је Пајета заступао у Београду и да нам се по свему чини да избор лица за овај први контакт није био најсретнији”.³⁸

Остаје недовољно познато какви су били Пајетини утисци, мада је о томе поднео извештај партијском руководству на седници одржаној непосредно након повратка из Југославије.³⁹ Из доступних извора може се сазнати да су његове импресије биле потпуно супротне од оних које су преовладавале у Београду. Тако је секретар Одељења за међународне везе у Централном комитету КПИ Ренато Миели (Renato Mieli) навео како су Пајетини утисци били „потпуно позитивни”, и да је веровао у потребу потпуне сарадње двеју партија. Миели је додао како је Пајета „толико потпуно и безрезервно заступао ово гледиште пред Дирекцијом, да је изазвао и реакције неких чланова”. Изнео је и како је Пајета био „импресиониран” монолитношћу Југославије и демократијом, и уверен да је „само дубока револуционарна свест развијена у југословенским масама могла да омогући овакву политику”. При том је указао и на „отвореност, реалистичност и доследност југословенске политике”.⁴⁰ Са овим ставовима, према сведочењу Миелија, потпуно се слагао секретар партије Тољати, као и његов заменик Лонго, док су међу опонентима, очекивано, били представници партије из пограничне области Венеција Ђулија. Видали је остао противник зближавања упркос супротним изјавама које је давао.⁴¹

Побољшање међупартијских односа за ширу јавност постало је видљиво након што је *L'Unita* почев од 15. јануара 1956. у десет наставака објавила велику репортажу о Југославији свог „специјалног дописника” новинара Алда Тортореле (Aldo Tortorella). Сагласност за боравак и извештавање из Југославије „једног сталног дописника” партијског листа затражио је још Еуђенио Реале у цитираном разговору са Вратушом вођеном у лето 1955. Како се југословенска страна сагласила са овим

---

37 Исто.

38 Исто.

39 Маурицио Цукари у својој већ цитираној књизи наводи како су записници са ове седнице уништени. М. Zuccari, *n. d.*, str. 577.

40 АЈ, 507/IX – 48/I-134, Извештај „Став КПИ према Југославији (према изјави Миели-а)”, 2. фебруар 1956.

41 Исто.

предлогом, Торторела је допутовао у Београд већ половином октобра исте године.⁴² Торторела није био „обичан новинар“, већ главни уредник овог листа у Ђенови. У месец дана дугом боравку у Београду послао је партијској централи више од 30 извештаја о стању у Југославији. Они су, почев од 15. јануара до 1. фебруара, објављени у десет наставака у листу *L'Unita*.⁴³ Југословенска страна сматрала је да су Торторелини извештаји „дуго брушени“ у централном комитету КПИ пре него што су коначно објављени. Општа оцена била је да су дописи били позитивни „тамо где се није радило о битним питањима социјализма“, док су по питању децентрализације и друштвеног управљања били резервисани и усклађени са ставовима Совјетског Савеза. Коначно, пошто је овим текстовима КПИ „признала“ да је Југославија социјалистичка земља, закључивало се како су „много допринели“ афирмацији Југославије међу бројним читаоцима овог листа.⁴⁴ На наведени начин је текстове објављене у овом листу коментарисао и Миели. Он их је назвао „коначном позитивном декларацијом у питању Југославије“, која је међу партијским чланством имала велики одјек.⁴⁵

Упркос свему наведеном, југословенски дипломатски представници у Италији процењивали су да је политика руководства КПИ према Југославији током 1955. године била обележена опрезним наступањем. Уочавале су се разлике у гледиштима две групе руководећих људи унутар централног комитета партије. Прва, окупљена око Тољатија, Лонга и Пајете полазила је „од реалнијих позиција“ и настојала да успостави „уз прилично колебање“ одређене односе са СКЈ. Овој групи супротстављала се „ортодоксна група“ руководилаца коју су предводили Велио Спано (Velio Spano), Едоардо Д'Онофрио (Edoardo D'Onofrio) и Ђироламо Ли Каузи (Girolamo Li Causi), а опирала се поправљању односа уз објашњење како је „Хрушчовљева изјава потекла искључиво из разлога опортунитета совјетске спољне политике у садашњем моменту“. Колебљивост Тољатија узрокована је чињеницом да ни он није био сигуран које је стварно значење

42 M. Zuccari, *n. d.*, str. 321.

43 Први текст, објављен 15. јануара, носио је наслов „Il volto di Belgrado è l'immagine della Jugoslavia“; а потом 16. јануара „In una danza di bimbi l'epoea della Jugoslavia“; 17. јануара „Che cosa è in Jugoslavia il nuovo corso economico“; 18. јануара „Come vive l'operaio jugoslavo“; 19. јануара „Incontri con la gente di Belgrado nelle case, al cinema, nei caffè“; 21. јануара „I contadini in Jugoslavia“; 24. јануара „In nessuna scuola jugoslava gli studenti pagano le tasse“; 26. јануара „ Jugoslavia, URSS America“; 29. јануара „Come la Jugoslavia risolve la sua questione meridionale“; 1. фебруара „Dal sud a nord della Jugoslavia“.

44 АМИП, ПА, 1956, к. 39, ф. 10, бр. 42011, Извештај амбасаде из Рима о пропагандном раду у 1955. години.

45 АЈ, 507/IX – 48/I-134, Извештај „Став КПИ према Југославији (према изјави Mieli-a)“ 2. фебруар 1956.

Хрушчовљеве изјаве, те зато није желео да заузме дефинитиван став у односу према СКЈ.⁴⁶

Насупрот централи у Риму, аутономна КП СТТ на челу са Видалијем губила је своје позиције. Нормализација југословенско-совјетских односа, притисак словенског чланства КП СТТ, која је све гласније тражила нормализацију односа са Југославијом, али и стварање пројугословенски оријетисане тршћанске федерације УСИ нарушили су „монополски положај“ који су имали међу комунистима у Трсту. То је довело до „очајничких политичких потеза“ Видалија и ЦК КП СТТ, попут публиковања поменутог текста у *Il lavoratore*. Неуспех оваквог иступања довео је убрзо до Видалијеве аутокритике.⁴⁷

Палмиро Тољати у Београду

На прве званичне контакте требало је ипак сачекати још неколико месеци. Обнављање званичних веза наступило је након што је последњих дана маја 1956. године у Београд допутовао први човек италијанских комуниста Палмиро Тољати. Он је био први лидер неке комунистичке партије који је након 1948. године дошао у званичну посету Југославији, а да при том није био члан неке државне делегације.⁴⁸ Мада је Тољати дошао на позив СКЈ, његова посета била је резултат „обостране иницијативе“ две партије.⁴⁹ Сусрету партијских врхова претходила је интезивна комуникација коју су од почетка 1956. имали југословенски дипломатски представници у Риму са појединим члановима руководства КПИ. Свакако најзначајнији био је сусрет Тољатија са амбасадором Дарком Чернејом и Антуном Вратушом до ког је дошло током марта 1956. на инсистирање генералног секретара КПИ.⁵⁰ Са

46 АМИП, ПА, 1956, к. 36, ф. 2, бр. 4608, Политички извештај за 1955. Амбасаде из Рима упућен Београду 12. јануара 1956.

47 АМИП, ПА, 1956, к. 36, ф. 2, бр. 41092, Извештај Генералног конзулата у Трсту о ситуацији у Трсту 1955. године.

48 Заједно са Тољатијем у Београд је допутовао и Луиђи Амадези.

49 АЈ, 507/IX – 48/I-139, Допис Срђе Прице упућен шефовима представништва Југославије, само за личну употребу, 6. јун 1956.

50 Судаћи на основу изјава Рената Миелија које је дао на почетку 1956. године, Тољати је био „главни иницијатор“ промене става према Југославији и „апсолутно“ наклоњен зближавању и сарадњи две партије. Миели је, такође, навео како је генерални секретар КПИ желео да се лично састане са неким југословенским представником и додао како је Тољатију „мало криво“ што му није посвећена „службена пажња“ након низа „повољних знакова“ са њихове стране. Тољати је, према Миелију, волео да се састане са југословенским амбасадором „макар и на неком пријему“ како би се на тај начин санкционисала „промена курса“ политике КПИ према Југославији. (АЈ, 507/IX – 48/I-134, Извештај „Став КПИ према Југославији (према изјави Mieli-a)“ 2. фебруар 1956). Стога су мартовски сусрети са Чернејом и Вратушом очито били излажење у сусрет жељама Тољатија. АЈ, 507/IX – 48/I-137.

друге стране, у Београду је боравио Еуђенио Реале и разговарао са појединим државним руководиоцима попут Кардеља и Влаховића.⁵¹

Конечно, генерални секретар КПИ је дошао у посету Београду 28. маја. Циљ Тољатијеве посете био је, онако како га је саопштила партијска централа, а *L'Unita* објавила на првој страни свог издања од 29. маја, да се поново успоставе контакти и отпочене са нормалним односима са југословенским комунистима. Кривица за вишегодишњи прекид односа приписана је погрешним одлукама које је донео Информбиро током 1948. и 1949. године.⁵²

Током три дана колико је провео у Београду Тољати је био обасут пажњом југословенских државних званичника. Истог дана по доласку за њега је организована вечера код Јосипа Броза на којој је присуствовао готово целукупан партијски и државни врх.⁵³ Сутрадан је обишао фабрику „Иво Лола Рибар“ у Железнику, где је у разговору са радницима и члановима радничког савета „на делу“ могао да види функционисање југословенског социјалистичког самоуправљања, а потом се поново видео са Титом у Белом двору. Последњег дана боравка у југословенској престоници састао се са потпредседником Савезног извршног већа Александром Ранковићем. Резултат свих ових сусрета било је постизање договора да се наставе редовни контакти у Риму који су се и до тада одржавали; да на јесен у званичну посету Југославији дође делегација КПИ „високог ранга“; да током јула или августа на одмор у Југославију допутује једна група партијских кадрова, те да се њихово присуство искористи за даље разговоре о међупартијским односима.⁵⁴ Питање Трста није детаљније разматрано, док о Видалију није било разговора.⁵⁵

Поред обнављања контаката двеју партија и договора око начина на који би се одвијала међусобна сарадња, Тољатијева посета имала је још једну много ширу димензију. До посете је, не

51 АЈ, 507/IX 48/I-136, Забелешка о разговору друга Вељка Влаховића са Реалејем 28. марта 1956.

52 *L'Unita*, 29. maggio 1956. Видети и: М. Zuccari, *n. d.*, стр. 338.

53 Вечери су присуствовали и Александар Ранковић, Едвард Кардељ, Светозар Вукмановић-Темпо, државни секретар за народну одбрану генерал Иван Гошњак, председник скупштине ФНРЈ Моша Пијаде и сви чланови Извршног комитета ЦК СКЈ. The National Archives, Foreign Office 371, (у даљем тексту TNA FO 371), 124 286, from Frank K. Roberts (Belgrade) to Selwyn Lloyd (London) June 2, 1956.

54 У складу са овим договором, десет италијанских комуниста из руководства партије провело је са породицама тронедељни одмор у Дубровнику током августа 1956. године (АЈ, 507/IX – 48/I-142). Пракса да у Југославији бесплатно летује група италијанских комунистичких руководиоца настављена је и наредних година. Овај вид сарадње две партије био је нека врста економске помоћи Комунистичкој партији Италије и практиковале су га све земље такозване „народне демократије“.

55 АЈ, 507/IX – 48/I -139, допис Врана (Вран је био псеудоним Антуна Вратуше – прим. С. М.) упућен у Рим 30. маја 1956.

случајно, дошло уочи одласка југословенске државне и партијске делегације у Совјетски Савез. Пут државног врха предвођеног Јосипом Брозом у вишенедељну посету СССР-у био је нарочито значајан због предвиђеног обнављања међупартијских односа који су од 1948. године били у прекиду.⁵⁶ Титово настојање да обнови партијске односе са совјетском и другим комунистичким партијама – а да Југославија при том не уђе у „лагер“ или било какву форму сарадње која би подсећала на тек распуштени Коминформ, већ да са свим комунистичким партијама сарађује на билатералној основи – поклапало се са настојањима КПИ да оживи идеју о изградњи сопственог италијанског пута у социјализам. Заправо, у том тренутку две комунистичке партије су биле на блиским позицијама, а Југословенима се Тољати чинио као најпогоднији саговорник са којим су могли да разговарају о последицама које је изазвао XX конгрес КПСС-а и покренутом процесу дестаљинизације, као и о будућим активностима у оквиру међународног радничког покрета. Тито је, такође, сматрао – како је то запазио британски амбасадор у Београду Френк Робертс (Frank K. Roberts) – да ће његове позиције у Москви бити ојачане уколико пре одласка у Совјетски Савез разговара са најслободоумнијим комунистичким лидером са Запада.⁵⁷ Ова оцена уклапала се у запажање америчке амбасаде у Риму, која је сусрет Тито–Тољати видела као настојање двојице комунистичких лидера да заузму заједнички став о добијању више слободе за поједине комунистичке партије у односу на Совјетски Савез пре него што Тито отпутује у Москву.⁵⁸

56 О посети југословенске државне делегације Совјетском Савезу и обнови међупартијских односа видети: Đorđe Borozan, „Poredak mira između ‚gvozdenih zavjesa‘ (Razgovori Tito–Hruščov u Kremlju 1956. godine)”, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1997, Beograd, 1997, str. 94–114; Đorđe Borozan, „Razgovori Tito–Hruščov u Kremlju (II dio)”, *Vojnoistorijski glasnik*, 2–3/1997, str. 205–221; Jan Pelikan, „The Yugoslav State Visit to the Soviet Union, June 1956”, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961, zbornik radova*, (ur. slobodan Selinić), Beograd, 2008, str. 93–117; Dragan Bogetić, „Podsticaji i ograničenja na putu normalizacije jugoslovensko-sovjetskih odnosa tokom 1956”, *Tokovi istorije*, 3–4/2005, Beograd, 2005, str. 160–181.

57 Амбасадор Робертс је подвукао како је наведени разлог вероватно био главни мотив Тољатијеве посете (TNA FO 371, 124 286, from Frank K. Roberts (Belgrade) to Selwyn Lloyd (London) June 2, 1956). За разлику од Робертса, његов колега, британски амбасадор у Италији Ешли Кларк је сматрао како разлози за посету нису били баш најјаснији. Кларк је у извештају Форин офису навео: „Попут комунистичких партија у свим земљама изван Русије, Комунистичка партија Италије је била из корена уздрмана денунцијацијом против Стаљина, те је положај господина Тољатија, кога је наравно примао у Москви Стаљин у бројним приликама, био уздрман. Посета је, стога, делимично могла бити предузета како би се добио неки добар савет од пророка независног и националног комунизма и можда како би се дискутовало о начинима и средствима промовисања неутралности у Италији. Готово сигурно посета је била предузета и због престижа.“ Исто, Ashley Clarke (Roma) to Selwyn Lloyd (London), June 22, 1956.

58 Marco Galeazzi, *Togliatti e Tito. Tra identità nazionale e internationalismo*, Carroci

О резултатима разговора на наведене теме речито сведочи писмо које је Тољати упутио совјетском партијском руководству непосредно након повратка у Рим. У њему је обавештавао Москву да је Тито био вољан да обнови партијске односе са свим комунистичким партијама, али да не жели да уђе у било коју нову форму међународног удруживања комунистичких партија, па макар она била и регионалног карактера, већ да контакти буду билатералног карактера. Вођа италијанских комуниста је за ову политику имао разумевања уз образложење да уколико би Југословени ушли у било који нови међународни центар „била би умањена улога коју би они данас могли имати у међународном социјалистичком и демократском покрету“. Он је подвукао како Југословени желе да „задрже и прошире“ контакте са социјалдемократским партијама и другим прогресивним покретима и „мисле да могу имати важну улогу у започињању процеса приближавања свих оних снага које се залажу за социјализам“, и додао како је сагласан са оваквом политиком.⁵⁹

Југословенска страна је такође била задовољна разговорима са Тољатијем. У циркуларном допису упућеном шефовима југословенских дипломатских мисија у иностранству наведено је: „У разговорима су разматрани односи између СКЈ и КПИ, прошлост тих односа и перспективе, распуштање Коминформа и однос према познатом саопштењу о распуштању. Такође су разматрана и нека руска мишљења за стварање поново сличне организације. Постигнута је сагласност по свему. И Тољати је против стварања неког форума сличног досадашњем Коминформу, и он сматра да би то било погрешно даљег развитка у садашњим условима. Слаже се са нама да би били корисни контакти између комунистичких партија на билатералној основи без обзира да ли су оне на власти или не (...)“.⁶⁰

Тољати је пар недеља након боравка у Београду прецизније изложио своју идеју о италијанском путу у социјализам. То је учинио у интервјуу часопису *Nuovi Argomenti* у броју од 16. јуна, у време док се Тито још увек налазио у СССР-у. Том приликом први пут је изложио концепт о „полицентричном“ развоју по коме се више није могло говорити само о једном центру из ког би се руководило комунистичким партијама, већ о могућности аутономног развитка појединих комунистичких партија.

Roma, 2005, стр. 154. Сам Тољати је у разговору са прваком Социјалистичке партије Италије Пјетром Ненијем навео како га је Тито пожуривао да дође у посету Југославији, пошто није желео да иде у Москву пре него што обнови контакте са макар једном од најважнијих комунистичких партија на Западу. Нени се, међутим, питао да ли су Совјети били ти који су сугерисали да до сусрета дође. Pietro Nenni, *Tempo di guerra fredda. Diari 1943-1956*, SugarCo Edizioni, Milano, 1981, стр. 741.

59 Текст писма видети у: М. Zuccari, *n. d.*, стр. 339-341.

60 АЈ, 507, IX - 48/I -139, Допис Срђе Прице упућен шефовима представништава Југославије, само за личну употребу, 6. јун 1956.

Југословенска државна делегација је покушала да искористи блискост ставова са италијанским комунистима и приликом разговора са совјетским руководством. За време сусрета у Кремљу 9. јуна, Кардељ је покренуто питање Тољатијеве посете Београду, али Совјети нису били вољни да разговарају о лидеру италијанских комуниста и о ставовима које је заступао, па су југословенска настојања да се разговара и о Тољатијевим ставовима потпуно игнорисали.⁶¹ Штавише они су након објављивања поменутог интервјуа у часопису *Nuovi Argomenti*, преко *Правде* отворено критиковали позиције италијанских комуниста.⁶² Међутим, приликом сусрета са делегацијом КПИ у Москви јула месеца, Совјети су нагласили како је Тољати „добро урадио што је дошао у Београд“, те да ће бити потребно да то учине и друге партије.

Сусрет Тита и Тољатија и обнављање партијских односа изазвали су велику пажњу и изван Совјетског Савеза и источноевропских земаља. Разумљиво, највише интересовања показала је званична Италија. Већ 30. маја начелник IV одељења Министарства иностраних послова Орланди у разговору са саветником југословенске амбасаде у Риму Бериславом Жуљом покренуто је питање посете. Орланди је, уз напомену да говори у своје име, нагласио да Тољатијев пут у Београд „не може никако да буде примљен са симпатијама“, пошто је генерални секретар КПИ сматран за „непријатеља број 1“ италијанске владе. При том је напоменуо како ће наведени догађај, који се одиграо у време интензивних настојања владе у Риму да ради на побољшавању међудржавних односа, довести у сумњу искреност југословенске политике према Италији.⁶³

Након два дана реаговао је и отправник послова италијанске амбасаде у Београду Фараче (Farace). Он је, на основу инструкција своје владе, у званичној форми изразио негодовање због сусрета Тита и Тољатија. Фараче је у разговору са државним подсекретаром Прицом посету оценио као грубо уплитање Југославије у унутрашње послове италијанске државе. Образлажући мотивацију за овакав гест своје владе, отправник послова је навео како Комунистичка партија Италије води констант-

---

61 Након што се повео разговор о стању у Италији, Кардељ је нагласио како је Тољатијева посета Београду била „јако корисна“, али да је италијански амбасадор у Југославији уложио званични протест против посете лидера КПИ. Југословени су током разговора Тољатија поменули више пута, али „домаћини нису реаговали“. Хрушчов је, међутим, био вољнији да разговара о ставовима и позицији коју је заузимао Југославији ненаклоњени лидер Социјалистичке партије Италије Пјетро Нени, нарочито када је у питању био однос према Трсту. Архив Југославије, Кабинет председника Републике, I-2/7-1, Забелешке о разговорима у Кремљу 5, 9, 18. и 20. јуна 1956. године.

62 Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956–1958*, Liber, Zagreb, str. 95.

63 АМИП, ПА, 1956, к. 37, бр. 49575, Забелешка о разговору Жуља са Орландијем у Риму 30. маја 1956.

ну борбу „не само против владе него и против система“.⁶⁴ Прица је, помало круто, одговорио како не разуме став италијанске владе. Он је сматрао како се Тољатијева посета није разликовала од сусрета југословенског државног руководства са другим опозиционим лидерима са Запада, попут лидера британских лабуриста или вође француских социјалиста Гија Молеа (Guy Mollet). За разлику од Фарачеа, Прица је сматрао како посета Тољатија може допринети поправљању међудржавних односа, пошто је Тито могао да објасни Тољатију како је потребно да КПИ води „кооперативнију, конструктивнију и националнију“ политику у Италији. Додао је како би посета могла имати велики и повољан утицај и на комунистичке земље источне Европе, те на комунистичке партије на Западу, посебно Комунистичку партију Француске.⁶⁵ Причина појашњења, међутим, нису била убедљива за италијанску страну, па је о посети негативно говорио и министар иностраних послова Гаetano Martino (Gaetano Martino), док је начелник источноевропског одељења у МИП-у Гропело (Gropello) нагласио како посета није била у складу са добрим билатералним односима.⁶⁶

Тољатијева посета Београду била је предмет расправе и током заседања италијанског парламента одржаног 14. јуна за време изношења експозеа министра иностраних послова Мартина. Док се Тољати у свом двосатном излагању није дотакао питања односа са Југославијом, други посланици, попут шефа спољнополитичке комисије демохришћанина Бетиола (Giuseppe Maria Bettiol) или једне од водећих личности неофашистичке организације Movimento sociale italiano (MSI) Аугуста де Маршанича (Augusto De Marsanich), искористили су Тољатијев боравак у Југославији како би оштро напали КПИ и њеног лидера.⁶⁷

Незадовољство су показале и италијанске партије социјалистичке и социјаледмократске оријентације, које су тражиле сарадњу са југословенском страном. Тако се критици сусрета Тито–Тољати придружила и Социјалдемократска партија Италије (ПСДИ) која је била део владајуће коалиције, а лидер партије Ђузепе Сарагат (Giuseppe Saragat) потпредседник владе.⁶⁸

64 АМИП, ПА, 1956, к. 37, бр. 48577, Забелешка о разговору државног подсекретара Срђе Прице са италијанским отправником послова Фарачијем 2. јуна 1956; TNA, FO 371, 124 286, telegram from Frank Roberts (Belgrade) to Foreign Office (London), June 4, 1956.

65 TNA, FO 371, 124 286, telegram from Frank Roberts (Belgrade) to Foreign Office (London), June 4, 1956.

66 АМИП, ПА, 1956, к. 37, бр. 48548, телеграм II одељења ДСИП-а упућен Амбасади у Москви.

67 АМИП, ПА, 1956, к. 36, бр. 49543, телеграм југословенског амбасадора у Риму Дарка Чернеја упућен Београду 15. јуна 1956. Де Маршанич је том приликом са дозом ироније констатовао како Италија има две спољне политике, једну коју спроводи влада и другу коју спроводи Тољати.

68 У том контексту треба тумачити напомену коју је Прица упутио амбасадору

Ништа другачија није била ни реакција италијанске штампе. Она је посветила доста простора Тољатијевом боравку у Београду. Већина листова највише пажње посветила је журби са којом је посета организована, као и чињеници да је одржана уочи одласка Тита на разговоре у Москву.⁶⁹ Карактеристично је писање недељника *Unita popolare*, блиског ПСДИ, који је пред Тита ставио дилему да се одлучи „да ли ће сарађивати са италијанском владом или опозицијом“. По признању главног уредника наведеног листа, овакво писање иницирало је италијанско министарство иностраних послова.⁷⁰

Забринутост да би приближаваће југословенских и италијанских комуниста могло да угрози развој међудржавних односа Југославије и Италије делили су и представници других држава Запада. Поједини југословенски државни званичници у разговору са британским амбасадором у Београду признавали су ову опасност, али и наглашавали како никада нису тајили намеру да ступе у блиске односе са комунистичким и социјалистичким партијама како на Западу тако и на Истоку. Саговорници британског дипломате су, штавише, тврдили како је и у интересу Запада да се повезивањем са Југославијом Тољати и КПИ одвоје од претеране везаности за Москву.⁷¹ Међутим, бура коју је изазвала Тољатијева посета Југославији врло брзо се стишала, а југословенско-италијански билатерални односи већ крајем јуна вратили су се у нормално стање.

Делегација КПИ у посети Југославији

Након Тољатијеве посете Београду процес приближавања две партије настављен је почетком октобра исте године када је

Чернеју у већ цитираном циркуларном допису од 6. јуна у вези са посетом Тољатија. Он му је поручио како треба рећи Сарагату да званични Београд „зна и цени“ његове позитивне ставове према Југославији и додао како лидер италијанских социјалдемократа „не треба да се забрињава због наше сарадње са Тољатијем, јер ми полазимо од широке оријентације, ниуком погледу не умањујући наш позитиван став о сарадњи са социјалистичким партијама“. Прица је упутио и извесну критику Сарагату због инертности у успостављању блиских веза са Југословенима. Он је напоменуо како је Сарагат у претходном периоду само једном приликом предлагао размену задружних делегација, али ова иницијатива није била остварена „због њиховог ћутања“. Прица је додао: „Однос према њима код нас је позитиван“. АЈ, 507, IX – 48/I-139, Допис Срђе Прице упућен шефовима представништва Југославије, само за личну употребу, 6. јун 1956.

69 О бројним нагађањима италијанске и штампе на Западу која су пратила Тољатијев боравак у Београду видети: Ђ. Borozan, *n. d.*, str. 95–98.

70 АМИП, ПА, 1956, к. 37, бр. 48739, Главни уредник листа ово је признао дописнику Танјуга Барбиерију.

71 TNA, FO 371, 124 286, from Frank K. Roberts (Belgrade) to Selwyn Lloyd (London) June 2, 1956.

на основу раније постигнутог договора у Југославију допутовала званична делегација КПИ. Она је била састављена од девет чланова и предвођена замеником генералног секретара партије Лонгом.⁷² Југословени су придавали велики значај овом догађају, будући да је то била прва посета једне званичне делегације неке западноевропске комунистичке партије.

Основни циљ са којим је делегација КПИ дошла у десетодневну посету био је да се упозна са југословенским искуством у изградњи социјализма. Током боравка у Југославији, после Београда обишли су и поједина места у Македонији, Хрватској и Словенији и састали се са најважнијим партијским руководиоцима укључујући и Тита. Поред разговора о општим питањима у вези са сарадњом у међународном радничком покрету, дискутовало се и о појединим практичним питањима развитка социјализма у Југославији, попут улоге и начина функционисања радничког самоуправљања, развитка пољопривреде, о проблему индустријализације, просветној политици итд. Разговори су показали постојање одређених разлика у појединим питањима. То се пре свега односило на сарадњу у међународном радничком покрету. Италијани су поновили ставове које су износили годину дана раније, по којима сарадња комунистичких партија „партија које се крећу на терену марксизма-лењинизма“ треба да буде „ужа и тешња“ у односу на контакте са другим социјалистичким и радничким партијама и покретима. Тољатијев полицентризам, онако како су га објашњавали представници КПИ, заправо је значао регионално повезивање комунистичких партија.⁷³

Представници КПИ су током разговора о будућим облицима сарадње двеју партија дали „масу предлога“, што је Југословене навело на закључак да су на тај начин показали тенденцију да „монополишу“ сарадњу између Југославије и Италије и то објашњавали „стеченим навикама“ у раду са источноевропским земљама.⁷⁴

Поред разговора о међупартијским односима обе стране настојале су да реше и одређене проблеме који су задирали у државне односе Југославије и Италије. У припреми за сусрет и разговоре југословенска страна је сачинила елаборат у коме су оцртани најзначајнији моменти из односа Југославије и Италије

72 О посети видети обимну документацију у: АЈ, 507/IX – 48/I-142; М. Zuccari, *п. д.*, стр. 362–367.

73 АЈ, 507/IX – 48/I-142, Посета делегација Комунистичке партије Италије.

74 Две стране договориле су се: да делегација Савеза комуниста Југославије учествује на VIII конгресу КПИ који је требало да се одржи у децембру 1956; да се размене дописници листова *Борба* и *L'Unita*; да се изврши размена матријала; да партијски недељник *Il contemporaneo* посвети један број Југославији. Међутим, Југославија је одбила предлог италијанских комуниста да се формира једно друштво италијанско-југословенског пријатељства. Исто.

након потписивања МОС-а 1954. године са намером да се са тим упознају представници КПИ. Штавише, од италијанских комуниста је тражено да утичу на своју владу како би се поједини проблеми из међудржавних односа решили у југословенску корист. Од КПИ је, такође, тражено да утиче на званични Рим како би се одредбе МОС-а признале као дефинитивне, а не провизорне на чему је инсистирала италијанска влада. Потом, тражено је да се КПИ заложи за обустављање суђења југословенским антифашистима и њихов даљи прогон, као и да се интересује за судбину југословенске националне мањине у Италији. И Комунистичка партија Италије имала је своје захтеве. Она је инсистирала на томе да се реши питање италијанских коминформоваца који су након 1948. године били у југословенским затворима и за које је интервенисао и Тољати приликом свог боравка у Београду. Исто тако, настојали су да издејствују да се поједини комунисти који су се раније иселили из Зону Б у Италију врате својим кућама. Југославија је у првом питању желела да пусти коминформовце, али не одједном већ постепено. Други захтев за повратак појединаца у Зону Б је одбила са мотивацијом да би се на тај начин створио преседан који би могла да искористи италијанска влада да затражи враћање већег броја избеглица на ово подручје, што није било у интересу званичног Београда.⁷⁵ Резултат посете било је ослобађање из затвора једне групе од седам италијанских коминформоваца. Ова одлука изазвала је негодовање италијанских државних званичника уз образложење да је „необијашњиво“ да италијанска влада преко свог дипломатског представника у Београду није успела да издејствује ослобађање ниједног италијанског затвореника, док је захваљујући интервенцији вођа КПИ пуштена једна група комуниста.⁷⁶

Проблем који је остао отворен и у наредном периоду било је питање деловања Комунистичке партије СТП, односно њеног челног човека Видалија. Званично, о њему се разговарало тек у Љубљани 14. октобра 1956, последњег дана сусрета две партијске делегације. Питање је покренула југословенска страна, будући да КПИ током вишедневних разговора „није журила“ да га разјасни. Отворио га је Вељко Влаховић констатацијом да жели да говори више „о перспективи тог питања, а мање о његовом конкретном решавању“.⁷⁷ Влаховић је напоменуо како су ставови тршћанске комунистичке партије у погледу Југославије били оштрији од КПИ, посебно због личности Видалија, и да је такав став остао непромењен. Мада је нагласио како питање Видалија сматра унутрашњом ствари КПИ у коју СКЈ не жели да се меша и

75 АЈ, 507/IX – 48/I-142, Нека питања за разговор са делегацијом КПИ.

76 АМИП, ПА, 1956, ф. 37, бр. 420009, Забелешка о разговору И. Тополског са италијанским амбасадором у Београду Гвидотијем (Gastone Guidotti) 22. новембра 1956.

77 АЈ, 507/IX – 48/I-142; М. Zuccari, *n. d.*, str. 366.

да ствар треба препустити „логичком развиту“, било је очито да помињање вође тршћанских комуниста сугерише жељу Југославије да КПИ нешто предузме по том питању.

Одговорио му је Луиђи Лонго констатацијом како је Трст „нека врста апсцеса, иритирајућа за вас, болна за нас“. Потом је додао како су увек интервенисали, организационим променама и иступима у јавности, како би се комунисти у Трсту оријенталисали према ставовима КПИ, али да КП СТТ има независан статус.⁷⁸ Лонго је нагласио како ће предстојећи конгрес КП СТТ решити проблем укључења тршћанских комуниста у КПИ, при чему је нагласио да ће у организационом смислу тршћански комунисти задржати извесан степен аутономије. На тај начин би, наглашавао је Лонго, било решено и политичко, „а уколико то буде потребно“ и кадровско питање КП СТТ, очито алудирајући на будућу судбину Видалија.⁷⁹

Конечно, реч је узео Кардељ наглашавајући како разуме „опрезност“ коју је КПИ показивала према тршћанским комунистима, али је и додао како у тршћанским масама које се ослањају на Југославију преовладава јако непријатељство према Видалију. Стога је покретање питања код КПИ да реши проблем Видалија објаснио речима: „Ако бисмо ми у том погледу мање јако гурали, могли бисмо да изазовемо тенденције да један део наших словеначких маса пређе на националистичке позиције словеначких реакционарних група у Трсту“. Он је, између осталог, у овоме видео и препреку уједињавања „та два дела комунистичког покрета у Трсту“. При томе је нагласио да се „неће догодити ништа страшно“ ако два дела покрета буду још извесно време одвојена.⁸⁰

Мада је Кардељ желео да закључи разговор о Трсту умешао се и Сергеј Крајгер указујући на присуство „објективних“ разлога који су затровали атмосферу у Трсту. Он је нагласио да се информбироовска борба одвијала у оквиру оштре националне борбе за границе, за југословенско-италијански споразум и против њега. У том оквиру су се развијале и непринципијелне националистичке тенденције са обе стране. У том контексту је поменуо и да „тршћански коминформовци“ још увек негодују против споразума између Југославије и Италије, мада је то питање, по речима Крајгера, било дефинитивно завршено. Крајгер је закључио:

78 Лонго је политику КПИ према КП СТТ окарактерисао речима: „У погледу Трста увек смо се руководили двама обзирима: да тршћанску организацију каналишемо на исту линију са талијанском нарочито у погледу Југославије (мада нам иначе конвенира да Трст ужива извесну самосталност), при чему смо увек покушавали да читаву тршћанску партију преведемо на нашу линију тј. да избегнемо евентуални расцеп у партији“. АЈ, 507/IX – 48/I-142.

79 Лонго је нагласио: „Ми не одобравамо дух политике КП СТТ, нарочито што се тиче Југославије [...] Сматрамо да је њихова политика затворена у саму себе, секташка. [...] Можда ће бити потребна интервенција КПИ, јер постоје тешкоће са садашњим кадровима [...] Наша акција може да буде потпомогнута и вашом подршком.“ Исто.

80 Исто.

чио како би за комунисте „с обе стране“ било веома важно „да подупремо стварање једног менталитета“ да се питање граница и сличних проблема у будућности више не поставља.⁸¹

Међутим, овај званични део разговора био је само један део приче. Заправо о Видалију и тршћанским коминформовцима разговарало се „на маргинама“ вишедневних сусрета. Тако је Антун Вратуша, један од саговорника који је био стално уз италијанску делегацију, у свом извештају након завршетка разговора пренео како су сви чланови италијанске делегације „отворено осуђивали“ Видалија и његову „хајку“ против Југославије и обећавали да ће након повратка, „наоружани југословенским искуствима“, покушати да убеди овог „иначе поштеног комунисту“ да одбаци резерве и предрасуде према југословенској држави. Спано је чак напоменуо да га не треба много убеђивати, већ да ствари треба свршавати краће, док је члан делегације Лицерио (Mario Lizzero) био најконкретнији, јер је отворено рекао да „нема другог спаса него да се Видали макне из Трста“.⁸² Делегација КПИ је на повратку из Југославије заиста сврнула у Трст и тамо разговарала са Видалијем, али се сусрет завршио без неког конкретнијег резултата за југословенску страну.⁸³

*

*

*

Односи двеју партија стављени су на озбиљну пробу врло брзо након повратка делегације КПИ у Италију. Наиме, током

81 Исто.

82 АЈ, 507/IX – 48/I-142, Забелешка А. Вратуше са путовања са делегацијом КПИ у Хрватску и Словенију, 11. до 15. октобра 1956.

83 М. Zuccari, *n. d.*, стр. 367. Видали није променио своје гледиште у односу на СКЈ ни након октобарског сусрета званичних делегација двеју партија. Тако је у говору поводом годишњице оснивања италијанске партије јануара 1957. „величао“ Стаљина и оценио да је став КПИ према Југославији изнесен 1948. године „био у суштини правилан само што су начињене неке формалне грешке“ (АМИП, ПА, 1957, к. 40, бр. 41525, телеграм генералног конзула Вошњака од 21. јануара 1957). На истим позицијама остао је и након прикључења КП СТТ у КПИ, односно оснивања аутономне тршћанске федерације КПИ. Мада је у свом уводном реферату на оснивачком конгресу одржаном у лето 1957. истакао потребу за сарадњом са СКЈ, напоменуо је да ће до ње доћи тек када Југославија буде схватила да је потребно постојање социјалистичког лагера, односно кад му буде приступила. Његове речи да је Стаљин и поред својих „наопаких“ дела био и остао велики револуционар и човек биле су пропраћене „фрнетичним“ аплаузом присутних делегата. Ове речи југословенска страна је доживљавала као „признање Стаљину и његовој политици у односу на Југославију“. Оцењујући резултате рада конгреса конзул Вошњак је нагласио да је протекао у „стаљинистичком духу“ када је реч о руководству странке. Ипак, истакао је и неке позитивне стране, попут чињенице да ће убудуће ставови тршћанских комуниста бити усклађени са линијом КПИ. У таквој ситуацији Видали, по речима Вошњака, није могао остати на позицији противљења СКЈ и Југославији. Исто, бр. 417 496, извештај генералног конзула Вошњака о оснивачком конгресу аутономне тршћанске федерације КПИ.

октобра 1956. избиле су антисовјетске демонстрације у Мађарској, где је 24. октобра дошло до побуне која је довела до изласка совјетских трупа на улице Будимпеште, а првих дана новембра и до оштре војне интервенције. Мађарски догађаји рефлектовали су се и на односе италијанских и југословенских комуниста и били видљиви већ у званичном коминикеу о резултатима посете делегације КПИ Југославији објављеном у *L'Unita* 26. октобра.⁸⁴ Мада су и у директним сусретима изражавали велико задовољство посетом и њеним резултатима, у коминикеу су изостали превише топли тонови, уз објашњење да су морали снизити „температуру“ због мађарских догађаја и бојазни да би им се могло приговорити како су се превише приклонили на југословенску страну.⁸⁵ Међутим, упркос проблемима изазваним совјетском интервенцијом у Мађарској, поново успостављени односи током 1956. доживеће у периоду који је следио стални успон и напредак. Томе у прилог иде и чињеница да Југославија више није желела да помаже дисиденте из партије који су се појавили након дешавања 1956. године – упркос њиховим позивима за помоћ већ је остала на позицији сарадње са Комунистичком партијом Италије.⁸⁶

---

84 *L'Unita*, 26 ottobre 1956.

85 АЈ, 507/IX – 48/1-146. На овај начин је коминике прокоментарисао Велио Спано у разговору са Луком Солдићем 28. октобра 1956.

86 То се пре свега односило на Еуђенија Реалеа (који је крајем 1956. године био избачен из партије), односно на групу дисидената предвођених Фабрициом Онофријем (Fabrizio Onofrio), који су намеравали да уз југословенску помоћ покрену часопис *Tempi moderni*. АЈ, 507/IX – 48/1-175, Забелешка о разговорима А. Вратуше и Луке Солдића са дисидентима из КПИ.

Summary

Saša Mišić, Ph. D.

Renewal of Relations Between the League of Communists of Yugoslavia and the Italian Communist Party 1955–1956

Key words: *League of Communists of Yugoslavia, Italian Communist Party, Communist Party of the Free Territory of Trieste, Palmiro Togliatti, Vittorio Vidali*

The process of renewing relations between the League of Communists of Yugoslavia and the Communist Party of Italy began in the second half of 1955 and was connected with the establishment of political relations between Yugoslavia and the Soviet Union. The Italian communists were cautious in accepting the policy of Soviet-Yugoslav reconciliation. Open disagreement with this policy was shown by the leadership of the Communist Party of the Free Territory of Trieste, headed by Vittorio Vidali that remained consistent to its anti-Yugoslav position taken after the Informbureau (Cominform) Resolution of 1948.

After several preparatory meetings between ICP and LCY, that marked the end of 1955 and first half of 1956, the renewal of relations took place after the visit of Palmiro Togliatti, General Secretary of ICP, to Belgrade at the end of May 1956. Togliatti was the first leader of a West European communist party to visit Yugoslavia after the Informbureau Resolution of 1948. At that moment, the stands of ICP and LCY were very close because of Tito's efforts to renew party relations with the Soviet and other communist parties without Yugoslavia joining the „east block“ but to cooperate with all communist parties on a bilateral basis – coincided with the efforts of ICP to revive the idea of establishing its own Italian road to socialism. After Togliatti's visit to Belgrade the process of reconciliation between the two parties continued at the beginning of October the same year when an official delegation of ICP visited Yugoslavia due to an earlier agreement. The visit was mutually assessed as successful. The renewal of inter-party relations was not even undermined by the turbulent events in Hungary that took place during October and November 1956.

In the following period the issue that remained open was connected with the activity of Communist Party of the Free Territory of Trieste, that is, the activities of its leader Vidali. The Yugoslavs tried to influence ICP to change the anti-Yugoslav stands of the communists from Trieste. The shift took place only after CPFTT was incorporated into the ICP as an autonomous Trieste Federation of the Italian Communist Party.